

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/26467>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-05 and may be subject to change.

EEN BATAAF IN DALMATIA

door Prof. Dr. J. E. BOGAERS

In het Arheološki Muzej te Zadar¹, gelegen aan de Adriatische zee in het noordwestelijke, Kroatische deel van Joego-Slavië, bevinden zich sinds enige jaren drie grote, aan elkaar passende fragmenten van een grafmonument (*stèle* of *cippus*) uit de Romeinse tijd (afb. 1) dat niet alleen belangrijk is voor de geschiedenis van de provincie Dalmatia, maar ook voor die van Romeins Nederland.

Een van de stukken (afb. 1, links boven) was reeds eerder aan het licht gekomen en in 1924 door W. Kubitschek gepubliceerd². De twee andere fragmenten zijn pas in 1954 ontdekt. De vindplaats ligt ongeveer 60 km oostelijk van Zadar, te Ivoševci bij Kistanje, d.i. op het territorium van de legioensvesting Burnum³ (afb. 3), eens het militaire centrum van de kuststreek Liburnia⁴, in het noordwestelijke gedeelte van de provincie Dalmatia⁵.

Op het hier nader te bespreken grafmonument is onlangs de aandacht gevestigd door Ž. Raknić in het mij tot voor kort onbekende tijdschrift *Diadora*, een uitgave van het archeologisch museum te Zadar. Het betreffende artikel is geschreven in het Servokroatisch en voorzien van een samenvatting in het Duits⁶.

De grafsteen (gr. h. 71, gr. br. 68 en d. 25 cm) is op twee manieren gebruikt, primair ter herinnering aan een Bataafse ruiter die dienst heeft gedaan in een afdeling van de hulptroepen (*auxilia*) der Romeinen, secundair – na het aanbrengen van een inscriptie op de achterzijde – ter nagedachtenis aan twee inheemse, niet-militaire personen met Illyrisch-Liburnische namen,

---

¹ Op de plaats van de Romeinse colonia Iader; cf. G. ALFÖLDY, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest 1965, 78–81.

² In: *Strena Buliciana*, Zagreb-Split 1924, 216, nr. 7.

³ Cf. PATSCH in: Pauly-Wissowa, Realencyclopädie (*RE*), s.v.; ALFÖLDY, *o.c.*, 87 s.

⁴ Cf. FLUSS in: *RE*, suppl. VI, s.v. *Liburni* en *Liburnia*.

⁵ Cf. B. SARIA in: *RE*, suppl. VIII, s.v. – Aanvankelijk maakte het gebied van Dalmatia deel uit van de provincie Illyricum. Tijdens de regering van keizer Augustus, vermoedelijk reeds in 6 na Chr., is Illyricum in twee provincies verdeeld: Illyricum superius = Dalmatia en Illyricum inferius = Pannonia; zie ALFÖLDY, *o.c.*, 26.

⁶ Ž. RAKNIĆ, *Dvojni epigrafički spomenik iz Burnuma*, in: *Diadora* 3, 1965, 71–84 (83–84: Zweifaches epigraphisches Denkmal aus Burnum – Zusammenfassung). – Prof. dr. H. Brunsting was zo vriendelijk mij hierop attent te maken en – met de hulp van de bibliothecaris van het Rijksmuseum van Oudheden, Leiden – in de gelegenheid te stellen ervan kennis te nemen.

zeer waarschijnlijk twee broers (afb. 2). Het volgende is alleen geschreven naar aanleiding van het oorspronkelijke monument.

Aan de voorzijde bevindt zich een enigszins verdiept, door een geprofileerde rand omgeven, bijna vierkant vlak (h. 64, br. 62 cm). Aan de boven- en aan de onderkant is de steen zeker groter geweest, maar noch van een reliëf boven de inscriptie, noch van een voetstuk is iets bewaard gebleven.

Afb. 1. Fragmenten van de grafsteen van een Bataaf, gevonden te Ivoševci (Burnum) in Joego-Slavië, thans in het archeologisch museum te Zadar. Naar Ž. Raknić in: *Diadora* 3, 1965, 80-81, T. 1, 1.

De eerste vier regels van het opschrift omgeven een klein, vrij grof en stijf uitgevoerd reliëf: een ruiter die rechtop gezeten is op een naar links galopperend paard. De ruiter is blootshoofds. In zijn rechterhand houdt hij een lans, die gericht lijkt te zijn op een neergestorte, voor de voorpoten van het paard gelegen, maar niet afgebeelde vijand; aan de linkerarm en -hand heeft hij een langwerpige, zeszijdige schild (*scutum*) met in het midden een schildknop of *umbo*. Onder het schild, aan de rechterkant, is vermoedelijk een

spoor van een gordel (*cingulum*)⁷ te zien. Achter, d.i. rechts van het hoofd van de ruiter is nog juist een stukje te onderscheiden van de rand van een kort, in de wind fladderend manteltje, een *sagum*. Het zadel, waarvan men alleen vlak achter de ruiter iets kan waarnemen, is door middel van riemen vastgemaakt aan het paard; zie de riem die onder de staart van het paard doorloopt en waaraan ter versiering een soort kwasten bevestigd zijn. Een overeenkomstige riem moet om de borst van het paard hebben gelopen („voortuig”).

De inscriptie bestaat uit zeven regels (h. van boven naar beneden resp. 5, 4.2, 4, 3.5, 3.5, 3.5 en 5.5 cm). De tekst luidt:

IMERIX · SERVOFR
 EDI · F · BATĀVOS
 EQ ĀLA ·
 HISPANO
 [A]NNOR XXVIII
 STIP · VIII
 [H] S E

Imerix, Servofr/edi f(ilius), Batavos, / eq(ues) ala / Hispano(rum), / [a]nnor(um) XXVIII, / stip(endiorum) VIII / [h(ic)] s(itus) e(st) = Imerix, zoon van Servofredus, Bataaf, ruiter van de Ala Hispanorum, (op) 28-jarige leeftijd (overleden) na acht jaar gediend te hebben, is hier gelegen.

Alle punten in het transcript zijn in werkelijkheid (klimop)blaadjes met een steeltje, z.g. *hederae distinguentes*⁸. Boven de letters AV van BATAVOS is in de steen een kleine platte v uitgehakt; volgens Raknić⁹ is dit een *sicilicus*, een afkortingsteken – meestal in de vorm van een soort „accent aigu” of „accent circonflexe” – dat in het algemeen gebruikt is om aan te geven dat de juiste schrijfwijze van een bepaald woord een verdubbeling zou hebben geëist van de letter waarboven het geplaatst is¹⁰. In dit geval zou de *sicilicus* betrekking hebben op het woord BATAVVS, dat in de inscripties zeer dikwijls als BATAVS voorkomt¹¹ (vgl. FLAVS in plaats van FLAVVS¹²). Het is mogelijk

⁷ Deze kan gediend hebben om er – aan de rechterzijde van de ruiter – een zwaard of dolk aan te hangen. – Zie over de bewapening van de hulptroepen in de Romeinse keizertijd G. L. CHEESMAN, *The Auxilia of the Roman Imperial Army*, Oxford 1914, 124–132.

⁸ Cf. R. CAGNAT, *Cours d'épigraphie latine*, 4de ed., Paris 1914, 28; P. BATTLE HUGUET, *Epigrafia latina*, 2de ed., Barcelona 1963, 26.

⁹ *O.c.*, 72.

¹⁰ Cf. CAGNAT, *o.c.*, 28; BATTLE HUGUET, *o.c.*, 22 en 26 s.

¹¹ Zie o.a. A. W. BYVANCK, *Excerpta Romana* (ER, I–III, 's-Gravenhage 1931–1947), II, nr. 1340 ss.

¹² Cf. *Corpus inscriptionum Latinarum* (CIL) XIII, 8771 = ER II, nr. 91. Zie ook J. E. BOGAERS in: *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* (*Ber. R.O.B.*) 10–11, 1960–1961, 268–271.

dat ook de opvallende uitgang -os mede een gevolg is van de zorg van degene die het opschrift heeft uitgebeiteld, om de dubbele v te vermijden¹³.

In de derde regel is boven de eerste A van ALA een z.g. apex aangebracht, een „accent aigu”, bestemd voor het aangeven van een lange klinker¹⁴.

De inscriptie levert ons in de eerste plaats twee tot dusver onbekende namen van Bataven, nl. die van de in Burnum overleden Imerix en van diens vader Servofredus. Beiden hebben behoord tot de laagste categorie van vrije inwoners van het Romeinse rijk, de *peregrini*¹⁵. Hun namen zijn zeer waarschijnlijk Germaans¹⁶, althans voor een belangrijk gedeelte met behulp van

Afb. 2. Gedeeltelijke reconstructie van het graf-schrift – voor twee broers, zonen van Aetor, van de familie der Azicici – dat is aangebracht op de keerzijde van het monument van afb. 1. Naar Ž. Raknić in: *Diadora* 3, 1965, 78, Abb. 1.

¹³ De schrijfwijze Batavos is ook bekend van de inscripties *CIL* XIII 10001, 67a [en b?] (= *ER* II, nr. 1347 [en 304?]); zie ook *CIL* III 4368 (= *ER* III, nr. 1354): Betavos.

¹⁴ Cf. CAGNAT, *o.c.*, 27; BATTLE HUGUET, *o.c.*, 26. RAKNIĆ, *o.c.*, 72, zegt – zeer waarschijnlijk per abuis (zie afb. 1) – dat boven de tweede A van ALA een apex te zien is.

¹⁵ Cf. J. E. BOGAERS in: *Ber. R.O.B.* 10–11, 1960–1961, 270.

¹⁶ In dit verband mag er aan herinnerd worden dat de Bataven, volgens TACITUS, *Germania* 29 en *Historiae* IV, 12 en 15, een Germaans volk waren; zie echter ook H. BRUNSTING, *Het grafveld onder Hees bij Nijmegen*, Amsterdam 1937, 203–207; H. VON PETRIKOVITS in: *Bonner Jahrbücher (BJ)* 142, 1937, 365; W. C. BRAAT in: *Numaga* III, 1956, 8, n. 2.

Germaanse elementen samengesteld. De taalkundige aspecten van deze kwestie kunnen we het beste aan meer bevoegden ter behandeling overlaten; hier mag wel met enige opmerkingen daarover volstaan worden.

De naam Imerix is een samenstelling die gevormd is met behulp van een suffix -rix, dat van tal van Keltische en Germaanse persoonsnamen bekend is¹⁷. In verband hiermee valt o.a. te wijzen op Vercingetorix, de koning der Arverniërs die in 52 voor Chr. de strijd van de Galliërs tegen Iulius Caesar leidde, en Ambiorix, vorst van de Eburonen (een Belgische stam in het gebied tussen Maas en Rijn), eveneens befaamd door zijn strijd tegen Caesar¹⁸; Deudorix, de zoon van Baetorix, een voorname Sugambriër, die in 17 na Chr. na de Romeinse overwinning in Germania in de triomftocht van Germanicus werd meegevoerd¹⁹; Cruptorix, bekend uit het jaar 28 na Chr., toen tijdens de opstand van de Friezen 400 Romeinse soldaten zich hadden teruggetrokken in de hoeve van Cruptorix – die vroeger in het Romeinse leger had gediend (*quondam stipendiarii*) – en elkaar daar om het leven brachten, uit vrees door verraad in handen van de vijand te zullen vallen²⁰; ten slotte Malorix, tezamen met Verritus aanvoerder der Friezen in 57 na Chr., toen beiden – naar het bekende verhaal van Tacitus – tevergeefs in Rome bij keizer Nero de belangen bepleitten van de Friezen, die hun gebied wilden uitbreiden met gronden aan de rechteroever van de Rijn²¹.

Wat het eerste gedeelte van de naam Imerix aangaat kan – zij het met de nodige aarzeling – gewezen worden op de bijnaam (*cognomen*) Imerus, die voorkomt in een inscriptie uit de buurt van Verona²². Raknić brengt het met behulp van de woordenboeken van Förstemann²³ en Schönfeld²⁴ in verband met de groep van Germaanse namen die van de wortel *im* zijn afgeleid, zoals Immina, Emmerich, Emrich, Emrih, Emricho, Emerich, Emmrich, Himnerith en Himnerich.

---

¹⁷ Zie K. H. SCHMIDT, *Die Komposition in gallischen Personennamen*, in: *Zeitschrift für celtische Philologie* 26, 1957, 33–301, vooral 70–77 en 260 s. (rix betekent als substantief: koning, vorst; in samenstellingen: koning over, vorst van, rijk aan, machtig door); A. BACH, *Deutsche Namenkunde* (I–III, 2de ed., Heidelberg 1952–1954) I, 2, p. 3, § 276. Cf. A. HOLDER, *Alt-celtischer Sprachschatz* I–III, Leipzig 1896–1913; M. SCHÖNFELD, *Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen*, Heidelberg 1911.

¹⁸ Zie o.a. CAESAR, *De bello Gallico* V–VIII.

¹⁹ STRABO, *Geographica* VII, 1, 4 (= *ER* I, 106).

²⁰ TACITUS, *Annales* IV, 73 (= *ER* I, 273).

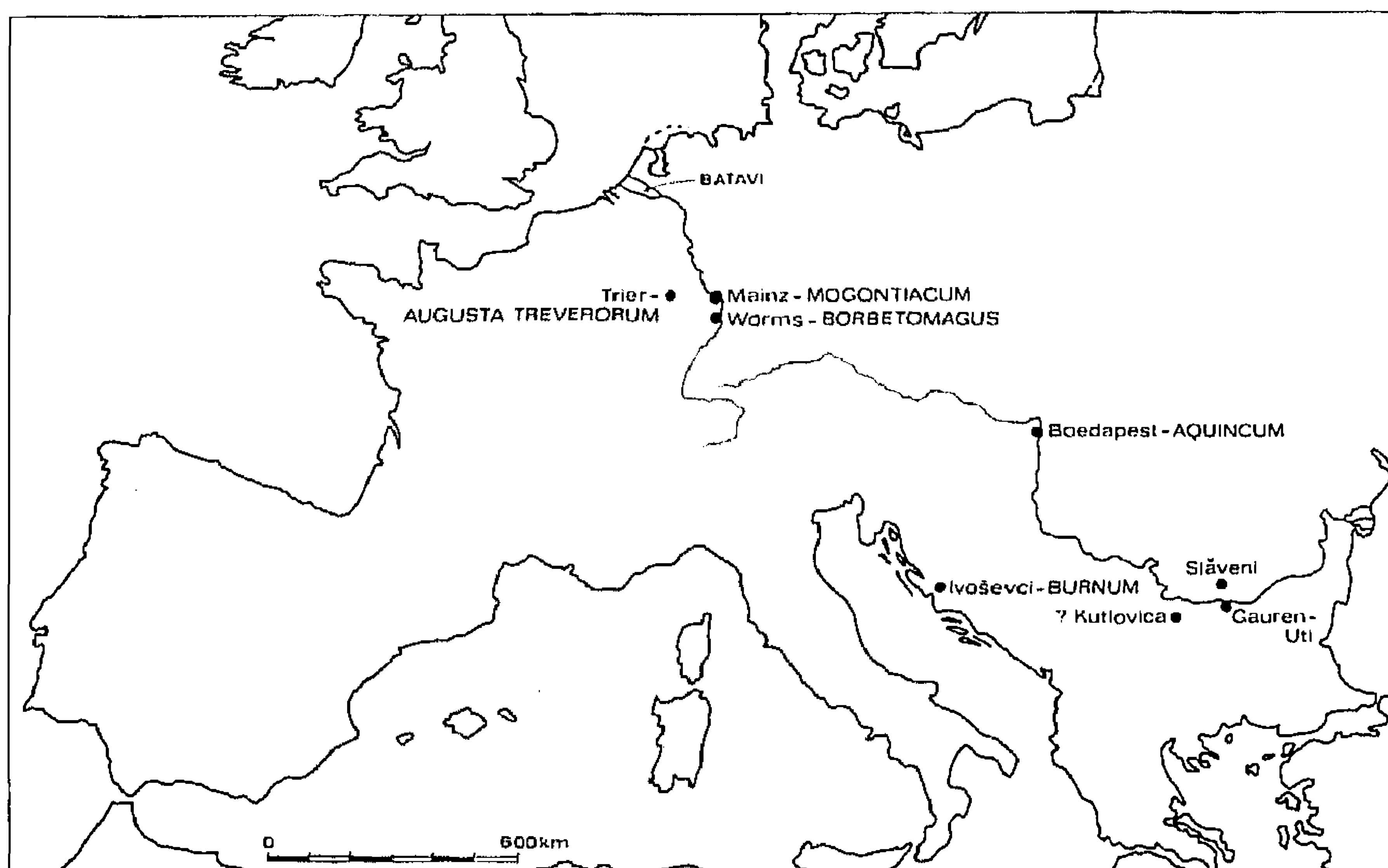
²¹ TACITUS, *Annales* XIII, 54 (= *ER* I, 278). Volgens een mededeling van SUETONIUS (*Claudius* 25 = *ER* I, 297) zou deze gebeurtenis zich in 47, tijdens de regering van Claudius hebben afgespeeld. – Zie ook E. RITTERLING-E. STEIN, *Fasti des römischen Deutschland unter dem Prinzipat*, Wien 1932, 50 s.; H. BRUNSTING, *In het spoor van Verritus en Malorix?*, in: *Westerheem* 15, 1966, 14–16.

²² *CIL* V 3802.

²³ E. FÖRSTEMANN, *Altdeutsches Namenbuch*, I (2de ed.) – III (3de ed.), Bonn 1900–1916.

²⁴ *Supra* n. 17.

De naam van de vader Servofredus is een wat de uitgang betreft gelatiniiseerd woord, een compositum waarvan het tweede gedeelte in vele verschijningsvormen bekend is als deel van Germaanse persoonsnamen en samenhangt met het oudhoogduitse *fridu*: „vrede”, omheining, beschutting, bescherming (vgl. Vrijthof)²⁵. Bekend is Hnaudifridus (Notfrid), een Germaan, vermoedelijk een Fries (*Frisius*) of een Twentenaar (*Tuihantus*), de aanvoerder van een legerafdeling die zeer waarschijnlijk in de 3de eeuw in Britannia

Afb. 3. Overzichtskaart van plaatsen waar de *Ala (I) Hispanorum* (*Ala Hispana* of *Ala Hispanorum I*) zeker of vermoedelijk gestationeerd is geweest. Schaal 1: 30 000 000. Tek. H. J. Bloklander.

te Vercovicium (Housesteads) aan de muur van Hadrianus een altaar heeft gewijd aan twee godinnen, nl. de Deae Alaisiagae Baudihillia en Friagabis, en aan de godheid van de Romeinse keizer²⁶.

Het tweede gedeelte van de naam Servofredus bewijst wel dat deze Germaans is, al zijn er voor de eerste helft, Servo, geen overeenkomstige Germaanse woorden aan te voeren. Raknić veronderstelt dat de stam *servo* ook

²⁵ Cf. SCHÖNFELD, *o.c.*, s.v. Freda, Fridus en – van de composita – o.a. Fredericus, Heldefredus en Bricciofrida (*CIL* XII 2625, vrouwelijke persoonsnaam; „*Briccio-frida* scheint eine hybride Bildung: -frida gehört zu germ. *Friede*, und *Briccio-* ist keltisch”). Zie ook M. GOTTSCHALD, *Deutsche Namenkunde*, 3de ed., Berlin 1954, 269 s.

²⁶ R. G. COLLINGWOOD - R. P. WRIGHT, *The Roman Inscriptions of Britain*, I, Oxford 1965, nr. 1576 (= *ER* II, nr. 1587). Cf. S. GUTENBRUNNER, *Die germanischen Götternamen der antiken Inschriften*, Halle (Saale) 1936, 24 ss. en 48; BACH, *o.c.*, I, 1, p. 219, § 198.

sarvo kon luiden en wijst vervolgens op namen als Sarus, Sario, Saralo, Saraberet, Saraburga, Sarovard, Sarvidio (lees Sarvidis) en Sarulf²⁷. Daarnaast acht hij het mogelijk dat Servo in de gelatiniseerde naam Servofredus ontstaan is onder invloed van Romeinse namen als Servius (*praenomen*) en Servilius (*nomen gentilicium* en *cognomen*) of zelfs van servus, slaaf. Dit laatste lijkt, aangezien we met een Bataaf te doen hebben, weinig waarschijnlijk.

Afb. 4. Fragment van de grafsteen van een Spaanse ruiter, gevonden te Trier (CIL XIII 11317): T(itus) Lucretius A[---] / exs Hispania [citeriore, Clu]niensis, eque[s] alae Hispan[orum] stipe[ndiorum] / XV, h(ic) s(itus) [e(st)] = Titus Lucretius A..., geboren in Hispania Citerior te Clunia (= het huidige Coruña del Conde in noord-Spanje), ruiter van de Ala Hispanorum met 15 dienstjaren, is hier gelegen. Naar H. Hofmann in: Mainzer Zeitschrift 6, 1911, 32, Abb. 2 en J. B. Keune in: Trierer Zeitschrift 10, 1935, 78.

Imerix is blijkens de inscriptie *eques*, cavalerist geweest in een *ala Hispanorum*, d.i. een afdeling hulptroepen welke geheel was samengesteld uit ruiters, die allen aanvankelijk gerekruteerd zijn in Hispania, zeer waarschijnlijk in het noordelijke of oostelijke gedeelte van het Iberische schiereiland, in de

²⁷ FÖRSTEMANN, *o.c.*, I.

provincie Hispania Tarraconensis²⁸. Imerix was echter tevens een Bataaf; hij was dus afkomstig uit het land van de Batavi, dat behoord heeft tot het militaire district – of sedert ca. 85 na Chr.²⁹ de provincie – Germania Inferior.

Bij welke „Spaanse” ala en waar en wanneer is deze Bataaf cavalerist geworden?

Het is wel uitgesloten dat hij in Spanje in dienst is getreden bij een ala Hispanorum. Veel aannemelijker is het dat hij in een plaats die gelegen was in zijn eigen land of althans niet bijzonder ver daarvandaan, bij de manschappen van een ala Hispanorum is gekomen. Het is overigens merkwaardig dat aan de naam van deze ala in de inscriptie geen rangtelwoord of adjectief is toegevoegd om daardoor een onderscheid aan te geven ten opzichte van andere alae Hispanorum³⁰.

Van de ons bekende alae Hispanorum hebben in het gebied van de Rijn gelegen de Ala Auriana (I) (of Ala I Hispanorum Auriana) en de Ala (I) Hispanorum of Hispana (of Ala Hispana, Hispanorum I). Wat Imerix betreft komt de eerste ala³¹ niet in aanmerking. Niet voor de regering van Traianus draagt zij de volledige naam I Hispanorum Auriana. In de 1ste eeuw – de Ala Auriana heeft zeer waarschijnlijk in de eerste helft van deze eeuw in Germania gelegen – was het adjectief Auriana (met het telwoord) het enige bepalende element van haar naam. Anderzijds moet de grafsteen uit Burnum zeker wel in de eerste eeuw gedateerd worden.

Het ziet er naar uit dat Imerix in dienst is getreden bij de Ala I Hispanorum³², een uit ruiters bestaande afdeling hulptroepen, die nominaal 500 man

---

²⁸ Cf. CHEESMAN, *o.c.*, 62, 63 s., 183 (n. 4) en 184.

²⁹ E. STEIN, *Die kaiserlichen Beamten und Truppenkörper im römischen Deutschland unter dem Prinzipat*, Wien 1932, 10 s.; A. W. BYVANCK, *Nederland in den Romeinschen tijd* (I–II, Leiden 1943), II, 469 s.

³⁰ Cf. CICHORIUS in: *RE* s.v. Ala, 1247–1249.

³¹ Cf. CICHORIUS in: *RE* s.v. Ala, 1248; STEIN, *o.c.*, 123–125; W. WAGNER, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin 1938, 15 s.; K. KRAFT, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau*, Bernae 1951, 151 s., nr. 380–387. – Het is niet duidelijk waarom A. Mócsy in: *RE*, suppl. IX, s.v. Pannonia, 619 op grond van *CIL* III 14349, 8 van mening is dat de Ala Hispanorum Auriana „in vorflavischer oder frühflavischer Zeit in Aquincum” heeft gelegen (cf. A. Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapest 1959, 251, nr. 185/41: „1. Jh.”, en id. in: *RE*, suppl. IX, 618, 33 s.). Volgens TACITUS, *Historiae* III, 5, was deze ala in 69 in de provincie Noricum (cf. *CIL* III 11749, gevonden te Semriach (Oostenrijk), Noricum, volgens KRAFT, *o.c.*, 152, nr. 382, te dateren in de tweede helft van de 1ste eeuw); op zijn laatst in 107 was ze gelegen in de provincie Raetia (*CIL* XVI 105). Omstreeks het midden van de 1ste eeuw moet ze naar alle waarschijnlijkheid in Aquincum-Boedapest gestationeerd zijn geweest.

³² Zie CICHORIUS in: *RE* s.v. Ala, 1247 s.; STEIN, *o.c.*, 140 s.; WAGNER, *o.c.*, 43–45; KRAFT, *o.c.*, 150 s., nr. 340–351; RAKNIĆ, *o.c.*, 74–77 en 82–84.

sterk is geweest (*ala quingenaria*³³), onder bevel stond van een *praefectus* en samengesteld was uit 16 *turmae* van elk 30 man³⁴. De Ala I Hispanorum heeft in de vroege keizertijd, in ieder geval voor het jaar 70 deel uitgemaakt van de auxilia van Germania Superior, waarvan Mogontiacum-Mainz de hoofdplaats is geweest.

Om de geschiedenis van de Ala I Hispanorum te beschrijven staan ons vooral enige inscripties op grafmonumenten ter beschikking. In totaal gaat het om veertien van dergelijke opschriften, waarvan er enige echter te fragmentarisch zijn om ze met volledige zekerheid in verband te mogen brengen met deze ala³⁵. Bovendien bestaat er geen eenstemmigheid ten aanzien van de datering, al is men het er wel over eens dat de Ala I Hispanorum na 70 niet meer in het gebied van de Rijn gestationeerd is geweest.

In Worms-Borbetomagus (de hoofdplaats van het woongebied en de civitas der Vangiones) is het grafmonument van een vaandeldrager, *signifer*, gevonden, die „eques [ala I?] Hispanorum” is geweest (afb. 5)³⁶; verder de grafsteen van een Helvetiër, „eques ala I Hisp.” (afb. 6)³⁷. Uit Mainz-Mogontiacum kennen we grafmonumenten van twee ruiters, resp. „ala Ispanae” (afb. 7) en „ala Hispanorum”, van wie de eerste eveneens een Helvetiër was³⁸. Ook twee in Trier-Augusta Treverorum gevonden grafschriften³⁹

³³ Cf. WAGNER, *o.c.*, 45.

³⁴ Cf. CICHORIUS in: *RE* s.v. Ala, 1227.

³⁵ Zie de overzichten bij KRAFT, *o.c.*, 150 s. en RAKNIĆ, *o.c.*, 82. – Het betreft de volgende inscripties:

1. *CIL* XIII 3686; Trier (te fragmentarisch).
2. (afb. 4). *CIL* XIII 11317; Trier (aanvulling niet geheel zeker).
3. (afb. 5). *CIL* XIII 6233; Worms: eques [ala I?] Hispanorum, *signifer*.
4. (afb. 6). *CIL* XIII 6234; Worms: eques ala (sic!) I Hisp.
5. (afb. 7). *CIL* XIII 7026; Mainz: eques ala Ispanae (sic!).
6. *CIL* XIII 7027; Mainz: eques ala (sic!) Hispanorum.
7. *CIL* III (3577, 3681 en) 10513 = *ER* II, nr. 1353; Boedapest: --- ala Hisp. ---.
8. (afb. 8). *CIL* III 10514; Boedapest: veteranus ala (sic!) Hisp. I.
9. (afb. 9). *CIL* III 15163 = *ER* II, nr. 1410; Boedapest (fragmentarisch, aangevuld).
10. V. KUZSINSZKY in: *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* 2, 1908, 89, nr. 7 en fig. 19 (niet geraadpleegd; cf. G. VON FINÁLY in: *Jahrbuch des kaiserlich deutschen Archäologischen Instituts, Archäologischer Anzeiger* 24, 1909, 290); Boedapest: messicius eques ala (sic!) Hisp. pr(ima).
11. J. SZILÁGYI in: *Budapest Régiségei* 12, 1937, 275 (niet geraadpleegd; cf. *L'Année épigraphique* 1937, 216); Boedapest: --- ala Hisp. pr[i(ma)].
12. (afb. 10). *CIL* III 12361 = *ER* II, nr. 1409; Guljanci, Bulgarije: veter(anus) alae Hispan.
13. *CIL* III 12378; Kutlovica, Bulgarije (te fragmentarisch).
14. De grafsteen van Ivoševci-Burnum, het enige tot nu toe bekende spoor van de Ala (I) Hispanorum uit Joego-Slavië.

³⁶ N. 35, 3.

³⁷ N. 35, 4.

³⁸ N. 35, 5 en 6.

³⁹ N. 35, 1 en 2.

Afb. 5 (links). Grafmonument van een ruiter, gevonden te Worms (CIL XIII 6233): *Q(uinto) Carminio In/genuo, [eq]uit[i ala I?] / Hispanorum a[n(norum) ---], / stip(endiorum) XXV, signifero / Sacer Iulius, h(eres), e(x) t(estamento) = Voor Quintus Carminius Ingenuus, ruiter van de Ala (I?) Hispanorum, overleden op . .-jarige leeftijd na 25 dienstjaren, vaandel-drager, heeft Sacer Iulius, zijn erfgenaam, overeenkomstig het testament (dit gedenkteken laten maken). Naar K. Schumacher-H. Klumbach, Germanendarstellungen, I, 4de ed., Mainz 1935, Taf. 23, 72.*

Afb. 6 (rechts). Grafmonument van een Helvetische ruiter, gevonden te Worms (CIL XIII 6234): *Licinus, Clossi / f(ilius), Helvetius, ann(or)um / XLVII, eques ala I / Hisp(anorum) stip(endiorum) XXVI, h(ic) s(itus) [e(st)]. / Tib(eri)us Iul(ius) Capito, h(eres), [e(x) t(estamento)?] = Licinus, de zoon van Clossus, Helvetiër, overleden op 47-jarige leeftijd als ruiter van de Ala I Hispanorum met 26 dienstjaren, is hier gelegen. Tiberius Iulius Capito, zijn erfgenaam, (heeft dit gedenkteken) overeenkomstig het testament (laten maken). Naar E. Espérandieu, Recueil général des bas-reliefs, statues et bustes de la Gaule romaine, VIII, Paris 1922, 92, nr. 6016.*

kunnen betrekking hebben op een ala Hispanorum. Algemeen wordt thans aangenomen dat de hier vermelde inscripties uit Worms, Mainz en Trier in verband staan met dezelfde ala, de Ala (I) Hispanorum of Hispana. Zij zouden in de Iulisch-Claudische tijd thuishoren. De ala zou eerst in Trier, daarna in Worms gelegerd zijn geweest⁴⁰.

De Ala I Hispanorum is naar alle waarschijnlijkheid tegen het einde van de regering van Augustus (27 v. – 14 na Chr.) of tijdens Tiberius (14–37) in Trier (in de provincie Gallia Belgica!) gestationeerd om een knooppunt van enige belangrijke wegen te beschermen, dat gelegen was in het centrum van het gebied van de Treveri, die in deze periode nog als onvoldoende gepacificeerd beschouwd konden worden. Aan het castellum te Trier moet wel kort voor of in verband met de stichting van de stad Augusta Treverorum, in het begin van de regering van Claudius (41–54), een einde zijn gekomen⁴¹.

Over de functie en de positie van de hulptroepen in Germania Superior in de tijd van Augustus tot aan de burgeroorlog van 69 heeft H. Nesselhauf enige behartigenswaardige opmerkingen gemaakt⁴². Toen aan het offensief tegen de Germanen met de terugroeping van Germanicus in het jaar 16 een einde was gekomen, bleef in of bij Mainz nog tientallen jaren een zeer groot gedeelte van de auxilia van het leger van Germania Superior geconcentreerd rondom de twee in Mainz gestationeerde legioenen. Van deze hulptroepen heeft de Ala I Hispanorum deel uitgemaakt. In de bovenvermelde periode heeft zij verder o.a. gelegen in Trier en is zij ook een tijdlang belast geweest met de bewaking van de overgang over de Rijn bij Worms.

De inscripties van auxilia in Germania Superior uit de Iulisch-Claudische tijd – d.i. voor Nesselhauf de periode tussen 16 en 69 – kunnen volgens hem slechts zelden nauwkeuriger gedateerd worden; er is, zo zegt hij, in het algemeen zelfs geen scheiding te maken tussen voor-Claudische en Claudisch-Neronische inscripties, ondanks alles wat er in het verleden over beweerd is

---

⁴⁰ Cf. E. RITTERLING in: *BJ* 114/115, 1906, 172 (datering van de stenen uit Trier: Augustus; van die uit Worms en Mainz: Augustus of Tiberius); STEIN, *o.c.*, 141 (datering: Iulisch-Claudische tijd); WAGNER, *o.c.*, 43 s. (Augustus-Tiberius; de ala is „allerspätstens unter Claudius an die Donau versetzt”). KRAFT, *o.c.*, 150, dateert de inscripties uit Trier, Worms en Mainz in de eerste helft van de 1ste eeuw en meent in navolging van Wagner dat de Ala I Hispanorum op zijn laatst tijdens de regering van Claudius naar het gebied van de Donau, en wel naar Pannonia is verplaatst. – WAGNER, *o.c.*, 43 s., n. 256, wijst er terecht op dat de door H. KOETHE (in: *Germania* 20, 1936, 31) gegeven datering van het verblijf van de Ala I Hispanorum in Germania Superior – „bis in neronische Zeit” – hem te laat toeschijnt. Koethes opvatting was mede een gevolg van een misverstand, waardoor hij de Ala I Hispanorum als identiek beschouwde met de Ala I Hispanorum Auriana (cf. STEIN, *o.c.*, 141 en WAGNER, *o.c.*, 15).

⁴¹ Cf. H. KOETHE, *Neue Daten zur Geschichte des römischen Trier*, in: *Germania* 20, 1936, 27–35, vooral 31; zie ook H. NESSELHAUF, in: *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 7, 1960, 151–179, vooral 158.

⁴² NESSELHAUF, *o.c.*, speciaal 151–158.

op grond van de vormen der letters en de stijl van de ornamentatie der grafstenen⁴³. Nesselhauf merkt verder op dat uit de epigrafische vondsten niet te bepalen valt sedert wanneer b.v. Worms door auxilia bezet is geweest. „Aus allgemeinen Erwägungen”, zo meent hij, „wird man jedenfalls die Besetzung einiger strategisch wichtiger Positionen mit Auxiliartruppen am ehesten der claudischen Zeit zutrauen”⁴⁴.

Volgens Raknić zou Imerix gerekruteerd zijn tijdens het bewind van Vitellius, in de zomer van 69. Na de dood van Nero op 9 juni 68 was Galba in Rome tot keizer geproclameerd. Korte tijd later echter werd Vitellius – tot dan toe opperbevelhebber in het militaire district Germania Inferior – tot tegenkeizer uitgeroepen. Na de dood van Galba op 15 januari 69 had deze te strijden tegen Otho, de opvolger van Galba te Rome. Vooral met behulp van troepen uit de beide Germaniae wist Vitellius op 15 april 69 de manschappen van Otho bij Bedriacum (ca. 30 km oostelijk van Cremona) te verslaan, als gevolg waarvan hij op 19 april door de senaat als keizer werd erkend. Tacitus verhaalt in zijn *Historiae* IV, 14, dat daarna op bevel van Vitellius bij de Bataven manschappen gerekruteerd werden (ongetwijfeld ter vervanging van de naar Italië getrokken auxilia), maar hij vermeldt tevens dat de Bataven om tal van redenen op instigatie van de leiders van de toen (d.i. begin augustus 69) nog niet openlijk uitgebroken opstand deze rekrutering saboteerden. Het is mij niet duidelijk waarom Raknić – naar het schijnt vooral op grond van deze passage bij Tacitus – meent dat Imerix ten tijde van de opstand der Bataven in dienst is gekomen bij de Ala I Hispanorum. Deze ala zou tijdens de onderdrukking van de Bataafse opstand (of kort daarna) onder de regering van Vespasianus (69–79) uit het gebied van de Rijn naar Dalmatia zijn gegaan en waarschijnlijk te Burnum gestationeerd zijn geweest. Daar zou Imerix, na acht jaar gediend te hebben, zijn overleden. Vervolgens zou de ala tegen het einde van het bewind van keizer Titus (79–81) naar Pannonia (Aquincum-Boedapest) zijn verplaatst; daarna zou ze in Moesia (Bulgarije) en tegen het einde van de 2de eeuw in Dacia (Roemenië) terecht zijn gekomen⁴⁵.

Bij deze opvatting mogen wel enige vraagtekens geplaatst worden. Het is vooral de vraag of de feiten, in het bijzonder de inscripties, waarop Raknić zijn betoog heeft gebouwd, zijn conclusies rechtvaardigen.

Zeer waarschijnlijk is de Ala I Hispanorum, aangenomen dat alle reeds

---

⁴³ Cf. WAGNER, *o.c.*, 44 s. en KRAFT, *o.c.*, 150 (met o.a. verwijzingen naar R. WEYNAND, *Form und Dekoration der römischen Grabsteine der Rheinlande im ersten Jahrhundert*, in: *BJ* 108/9, 1902, 185–238 en E. GERSTER, *Mittelrheinische Bildhauerwerkstätten im 1. Jahrhundert n. Chr.*, Bonn 1938).

⁴⁴ NESSELHAUF, *o.c.*, 158.

⁴⁵ RAKNIĆ, *o.c.*, 83 s.

boven vermelde inscripties daarop betrekking hebben – ook Raknić is deze opvatting toegedaan –, reeds voor de jaren 69/70 uit Germania (Superior) vertrokken. Het ziet er verder naar uit dat ze in de Flavische periode – zo niet reeds eerder – in Moesia heeft gelegen en dat ze sinds de tijd van Traianus (98–117)⁴⁶ tot in de 3de eeuw deel heeft uitgemaakt van de troepen van Dacia. Volgens Wagner⁴⁷ is de Ala I Hispanorum op zijn laatst tijdens Claudius overgeplaatst naar het gebied van de Donau⁴⁸. Ze zou niet lang in Pannonia zijn gebleven, maar spoedig terechtgekomen zijn in Moesia. Een van de inscripties die met deze ala in verband zouden staan, is gevonden in Bulgarije te Guljanci⁴⁹; het is het grafschrift van een veteraan (afb. 10) die voor zijn ontslag uit de dienst naar alle waarschijnlijkheid aan de zuidelijke oever van de Donau in het castellum te Gauren-Uti heeft gelegen⁵⁰. Een andere Moesische inscriptie⁵¹, die gevonden is te Kutlovica (Municipium Montanensium⁵²), vermeldt wellicht eveneens een veteraan van deze ala.

In een „militair diploma” van 22 maart 129⁵³ komt de Ala I Hispanorum voor als onderdeel van het leger van de provincie Dacia Inferior. We weten verder dat deze ala onder Septimius Severus (193–211) en in de tijd van Caracalla en Elagabalus (212–222) in het Dacische castellum Slăveni was gelegen⁵⁴.

Voor de datering van de uit het gebied van de Donau bekende inscripties van ruiters of veteranen van de Ala I Hispanorum is het van groot belang dat de personen die daarin vermeld worden, vaak van Gallische of Germaanse afkomst zijn. Volgens Kraft⁵⁵ zijn deze soldaten – waartoe thans ook Imerix gerekend kan worden – hoogst waarschijnlijk nog allen in Germania (Superior) bij de ala gekomen. Ofschoon Kraft⁵⁶ duidelijk heeft aangetoond dat in de vroege keizertijd opvallend veel rekruten uit het westelijke deel van het rijk in het gebied van de Donau en in Dalmatia in dienst zijn getreden bij daar gestationeerde alae, is er geen reden om aan te nemen dat dit geldt voor een van de ons bekende Gallische of Germaanse ruiters van de Ala I Hispanorum.

⁴⁶ Cf. CICHORIUS in: *RE* s.v. Ala, 1247 s.; STEIN, *o.c.*, 141; WAGNER, *o.c.*, 44; KRAFT, *o.c.*, 150.

⁴⁷ *O.c.*, 44; cf. KRAFT, *o.c.*, 150.

⁴⁸ Cf. A. MÓCSY in: *RE*, suppl. IX, s.v. Pannonia, 619: „Seit Claudius in Aquincum”.

⁴⁹ N. 35, 12.

⁵⁰ Cf. WAGNER, *o.c.*, 44.

⁵¹ N. 35, 13.

⁵² Cf. E. KORNEMANN in: *RE* s.v. Municipium, 604.

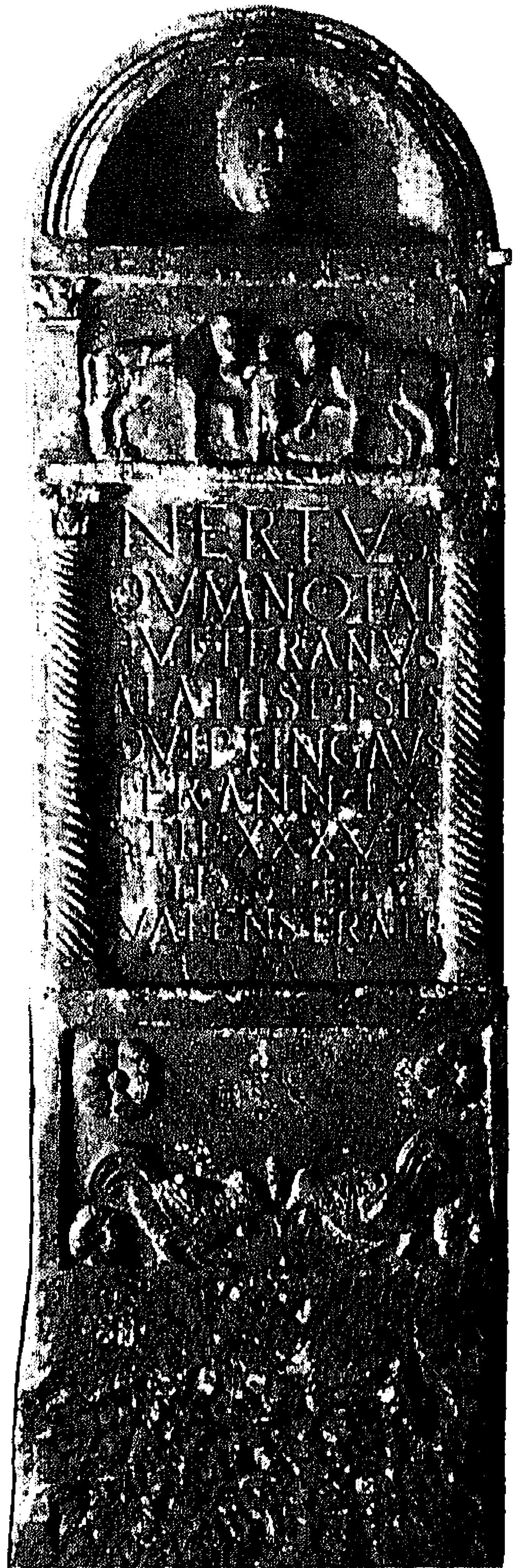
⁵³ *CIL* XVI 75.

⁵⁴ *CIL* III 13800 (uit 205) en 14216, 17 (bijnaam Antoniniana); J. SZILÁGYI, *Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel* (Diss. Pannonicae, ser. II, 21), Budapest 1946, 21 met n. 107. Cf. WAGNER, *o.c.*, 44 s.

⁵⁵ *O.c.*, 150; cf. STEIN, *o.c.*, 141 en WAGNER, *o.c.*, 44.

⁵⁶ *O.c.*, 25 ss.

Afb. 7 (links). Grafmonument van een Helvetische ruiter, gevonden te Mainz (CIL XIII 7026): Rufus, Coutus/vati f(ilius), natio(ne) Elvetius, | eques ala Ispanae | sti(pendiorum) XIIIX, an(n)o(rum) XXXVI. | Her(es) p(osuit). H(ic) s(itus) e(st) = Rufus, de zoon van Coutusvatus, van geboorte een Helvetiër, ruiter van de Ala Ispana, overleden na 18 dienstjaren op 36-jarige leeftijd, is hier gelegen. Zijn erfgenaam heeft (dit gedenkteken) laten oprichten. Naar F. Koepp in: *Germania Romana*, 2de ed., III, Bamberg 1926, Taf. VIII, 1.

Afb. 8 (rechts). Grafmonument van een Lingaustische (Lingonische) ruiter, gevonden te Boedapest (CIL III 10514): Nertus, | Dumnotali | f(ilius), veteranus | ala Hisp(anorum) I, ses/quip(licarius), Lingaus/ter, ann(or)um LX, | stip(endiorum) XXXVI, | h(ic) s(itus) e(st). | Valens frater | h(eres ?) t(itulum) m(emoriae) p(osuit) = Nertus, de zoon van Dumnotalus, veteraan en (oud-)sesquiplarius van de Ala Hispanorum I, Lingauster, overleden op 60-jarige leeftijd met 36 dienstjaren, is hier gelegen. Valens, zijn broer, heeft als zijn erfgenaam dit monument te zijner gedachtenis laten oprichten. Naar H. Hofmann, *Römische Militärgrabsteine der Donauländer*, Wien 1905, 89, Fig. 62.

Als de in Trier gevonden grafsteen van T. Lucretius A[---] (afb. 4)⁵⁷ inderdaad betrekking heeft op een ruiter van de Ala I Hispanorum, dan hebben we hier te doen met iemand die nog in Hispania voor deze ala gerekruteerd is. Hetzelfde mag wellicht gezegd worden ten aanzien van een grafmonument uit Mainz⁵⁸.

Uit Worms is verder een Helvetiër bekend, Licinus, de zoon van Clossus (afb. 6)⁵⁹, die klaarblijkelijk in dienst is getreden bij de Ala I Hispanorum toen deze reeds in Germania Superior (of in Gallia Belgica: Trier!) was gelegerd. Deze Licinus is gestorven na 26 jaar gediend te hebben. In Mainz is de grafsteen (afb. 7)⁶⁰ gevonden van een andere Helvetiër, Rufus, de zoon van Coutusvatus, die 18 jaar ruiter is geweest bij dezelfde ala. Beide Helvetiërs waren, toen ze kwamen te overlijden, nog peregrini, zoals uit hun namen blijkt⁶¹.

In de periode waarin de ala gestationeerd was in de omgeving van de legioensvesting te Mainz, zijn behalve Helvetiërs naar alle waarschijnlijkheid ook ruiters van andere volkeren, en wel Lingones, Vangiones, Tungri en Batavi in dienst getreden bij deze afdeling hulptroepen. Dit volgt uit inscripties die in Hongarije, Bulgarije en Joego-Slavië zijn gevonden⁶².

Uit Boedapest-Aquincum kennen we het grafmonument van Nertus, de zoon van Dumnotalus, veteraan en oud-sesquiplicarius⁶³ van de „ala Hisp(anorum) I” (afb. 8)⁶⁴. Hij wordt in de inscriptie Lingauster genoemd, d.w.z. dat hij zeer waarschijnlijk geboren is in het land der Lingones⁶⁵ (hoofdplaats Andematunnum-Langres). Het is opvallend dat deze man ofschoon hij na 36 (!) jaar gediend te hebben ontslagen was en veteraan was geworden, bij zijn dood – op 60-jarige leeftijd – niet in het bezit is geweest van het Romeinse burgerrecht⁶⁶.

---

⁵⁷ N. 35, 2; E. RITTERLING in: *BJ* 114/115, 1906, 172; H. HOFMANN in: *Mainzer Zeitschrift* 6, 1911, 33 en 34 (n. 12); J. B. KEUNE in: *Trierer Zeitschrift* 10, 1935, 78; KRAFT, *o.c.*, 22 en 150, nr. 341.

⁵⁸ N. 35, 6.

⁵⁹ N. 35, 4. – De erfgenaam van de overledene heette Tib(erius) Iul(ius) Capito; diens Romeinse burgerrecht (zie de tria nomina) gaat ongetwijfeld terug op keizer Tiberius, die na zijn adoptie door Augustus Tiberius Iulius Caesar heette; cf. Mócsy, *Bevölkerung Pannonien*, 112 s.

⁶⁰ N. 35, 5.

⁶¹ Cf. KRAFT, *o.c.*, 150, nr. 343 en 342; Mócsy, *Bevölkerung Pannonien*, 115.

⁶² Cf. KRAFT, *o.c.*, 43 en 49.

⁶³ Een sesquiplicarius was een onderofficier die anderhalf maal zoveel soldij ontving als een gewone ruiter. Zie A. VON DOMASZEWSKI, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, in: *BJ* 117, 1908, o.a. 54 en 56; CHEESMAN, *o.c.*, 41.

⁶⁴ N. 35, 8 (niet gevonden in Ulcisia Castra (noordelijk van Aquincum), zoals RAKNIĆ, *o.c.*, 82, nr. 7, beweert).

⁶⁵ Cf. STEIN, *o.c.*, 141 (n. 143) en 169 s.; J. SZILÁGYI, *Aquincum*, Budapest 1956, 53 en 139 (n. 232).

⁶⁶ Cf. WAGNER, *o.c.*, 44 en KRAFT, *o.c.*, 77 en 150 (nr. 345).

Een andere inscriptie uit Aquincum vermeldt een Bataaf die vermoedelijk „[A]maloger[us]” heeft geheten, en ruiter is geweest in de „ala Hisp(anorum)”⁶⁷.

Belangrijker voor de datering van het verblijf van de Ala I Hispanorum in Pannonia lijken twee andere inscripties uit Aquincum.

A (afb. 9). Een zekere „Ti(berius) Claudius Al[---]”, zoon van „[---]aetus”, waarschijnlijk een „[Tun]ger”⁶⁸, dus afkomstig uit het land van de Tungri, waarvan Atuatuca Tungrorum-Tongeren de hoofdplaats is geweest, zou volgens de zeer aannemelijke opvatting van Wagner⁶⁹ te Aquincum als ruiter hebben gediend in de Ala I Hispanorum. Aangenomen dat dit vermoeden juist is, dan mag men als volgt redeneren. Tiberius Claudius, wiens naam er op wijst dat hij het Romeinse burgerrecht heeft gehad, en wiens vader een peregrinus moet zijn geweest⁷⁰, is vermoedelijk gestorven als *veteranus* of *missicius*⁷¹. Hij zal Romeins burger zijn geworden bij het ontslag uit de dienst of in ieder geval toen hij 25 of meer dienstjaren had⁷². Blijkens zijn praenomen en nomen gentilicium moet hij het burgerrecht hebben gekregen van een Claudische keizer, d.i. van Claudius (41–54) of van Nero (54–68)⁷³.

Als Tiberius Claudius tegelijk met het ontvangen van het burgerrecht volledig uit de dienst is ontslagen, dan moet de Ala I Hispanorum zeker reeds in de Claudisch-Neronische tijd in Pannonia hebben gelegen. Indien hij echter na de verkrijging van het burgerrecht als missicius nog enige jaren (maximaal vijf?) in dienst is gebleven bij zijn ala, dan kan hij uiterlijk in een periode van ca. vijf (?) jaar na de dood van Nero (9 juni 68) met de ala in Aquincum zijn gekomen.

---

⁶⁷ N. 35, 7; CICHORIUS in: *RE* s.v. Ala, 1249; M. BANG, *Die Germanen im römischen Dienst bis zum Regierungsantritt Constantins I.*, Berlin 1906, 50; KRAFT, *o.c.*, 150, nr. 346; SZILÁGYI, *o.c.* (n. 65), 53 en 140, n. 243; MÓCSY, *Bevölkerung Pannonien*, 251, nr. 185/45.

⁶⁸ N. 35, 9 (ten onrechte beweert RAKNIĆ, *o.c.*, 82, nr. 8, dat deze inscriptie te Ulcisia Castra is gevonden).

⁶⁹ *O.c.*, 44, n. 258; zo ook KRAFT, *o.c.*, 150, nr. 347, MÓCSY, *Bevölkerung Pannonien*, 251, nr. 185/42 en RAKNIĆ, *o.c.*, 82, nr. 8.

⁷⁰ Cf. MÓCSY, *Bevölkerung Pannonien*, 112.

⁷¹ Cf. KRAFT, *o.c.*, 150, nr. 347. – Een missicius was zeer waarschijnlijk een soldaat die na het verplichte aantal jaren (bij de hulptroepen in normale omstandigheden 25 of meer; cf. CHEESMAN, *o.c.*, 31 s.) gediend te hebben weliswaar eervol (*honesta missione*) uit de krijgsdienst ontslagen en veteranus geworden was, maar desondanks nog enige tijd min of meer als een soort reservist voor militaire doeleinden beschikbaar bleef; hoe lang soldaten of ruiters van de auxilia na de honesta missio nog missicii konden zijn, is niet bekend (wellicht maximaal vijf jaar?). Cf. VON DOMASZEWSKI, *Rangordnung*, in: *BJ* 117, 1908, 78–80; R. CAGNAT in: Ch. Daremberg - E. Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, s.v. missio; J.-B. MISPOULET in: Daremberg - Saglio, s.v. veteranus, 774; A. NEUMANN in: *RE*, suppl. IX, s.v. veterani, 1597–1599.

⁷² Cf. KRAFT, *o.c.*, 77.

⁷³ Cf. MÓCSY, *Bevölkerung Pannonien*, 149 en ALFÖLDY, *o.c.*, 154 en 181.

B. Claudius Sever(us), zoon van Icepnus, Vangio (d.i. geboortig uit het land van de Vangiones, in Germania Superior, met als hoofdplaats Borbetomagus-Worms), „messicius [lees: missicius] eques ala Hisp(anorum) pr(ima)”⁷⁴, die op 60-jarige leeftijd in Aquincum is gestorven, was eveneens – in tegenstelling tot zijn vader – in het bezit van het Romeinse burgerrecht. Zijn voornaam moet wel Tiberius hebben geluid⁷⁵. Het burgerrecht heeft hij van Claudius of Nero ontvangen, naar alle waarschijnlijkheid nadat hij 25 of meer jaar gediend had. Deze gebeurtenis moet hebben plaatsgevonden voor de dood van Nero (9 juni 68), ofwel in Germania Superior, of in Dalmatia, of in Pannonia. Daarna is Claudius Severus nog enige tijd als missicius in dienst gebleven bij zijn ala en ten slotte in Aquincum overleden.

Uit het bovenstaande volgt dat het zeer onaannemelijk is dat de Ala I Hispanorum – volgens het vermoeden van Raknić – pas tegen het einde van de regering van Titus, dus ca. 80/81, naar Pannonia is verplaatst.

Zoals reeds gezegd is, kennen we ook uit Moesia (Bulgarije) een inscriptie die hoogst waarschijnlijk betrekking heeft op de Ala (I) Hispanorum (afb. 10)⁷⁶. Ze komt voor op een grafmonument uit Guljanci/Gauren-Uti, dat opgericht is voor „Sulpicius Massa, veter(anus) alae Hispan(or)um, nat(ione) Tung(er)” – dus geboortig uit het land van de Tungri –, die 35 jaar gediend heeft en 60 jaar oud is geworden. Ook deze man is nog wel in „het westen” bij de Ala I Hispanorum gekomen, volgens Kraft zeker nog in de eerste helft van de 1ste eeuw. De inscriptie dateert uit de Flavische tijd naar de mening van Kraft⁷⁷ en Wagner⁷⁸, die echter geen „interne” argumenten voor deze opvatting hebben aangevoerd. Men kan in verband hiermee nog wijzen op de naam van de veteraan: Sulpicius Massa. Deze was zonder twijfel bij zijn dood in het bezit van het Romeinse burgerrecht. Hij heeft dit hoogst waarschijnlijk gekregen toen hij 25 of meer (35?) dienstjaren had. Het is overigens mogelijk dat hij nadat hij Romeins burger was geworden – naar men mag aannemen na minstens 25 jaar gediend te hebben –, niet aanstonds volledig uit de dienst is ontslagen, maar nog enige jaren als missicius min of meer aan zijn ala verbonden is gebleven. Hoe dan ook, het ligt voor de hand om er op grond van zijn naam aan te denken dat deze Tunger het Romeinse burgerrecht te danken heeft gehad aan keizer Ser(vius) Sulpicius Galba, die geregeerd heeft van 9 juni 68 tot 15 januari 69.

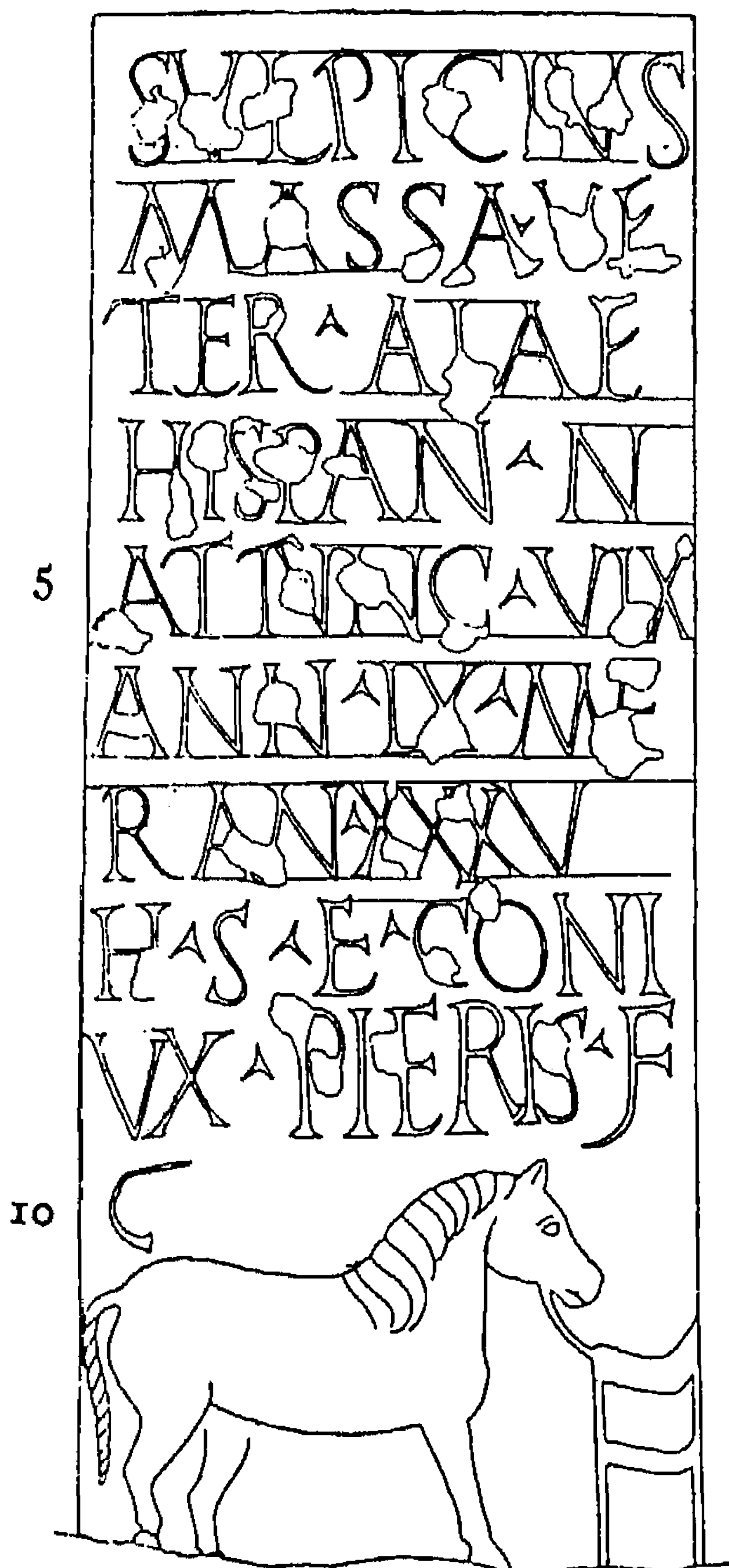
⁷⁴ N. 35, 10. Zie ook SZILÁGYI, *o.c.* (n. 65), 53 en 140, n. 242; de mening van Szilágyi dat het woord Vangio ook „der dritte Namen (cognomen)” van de soldaat kan zijn geweest, moet op een vergissing berusten.

⁷⁵ Cf. KRAFT, *o.c.*, 150, nr. 348.

⁷⁶ N. 35, 12.

⁷⁷ *O.c.*, 151, nr. 351.

⁷⁸ *O.c.*, 44.

Afb. 9 (links). Gedeelte van het grafmonument van een waarschijnlijk Tungrische ruiter, gevonden te Boedapest (CIL III 15163 = ER II, nr. 1410): *Ti(berius) Claudiu[s ---]/aedi f(ilius) Al[--- Tun]/ger, e[ques alae ---]/y---* = *Tiberius Claudius Al...*, zoon van ...*aedus*, *Tunger*, ruiter (van de *Ala*...). Naar H. Hofmann, *Römische Militärgrabsteine der Donauländer*, Wien 1905, 35, Fig. 20.

Afb. 10 (rechts). Grafsteen van een Tungrische ruiter, gevonden in Bulgarije te Guljanci, maar hoogst waarschijnlijk afkomstig uit de naaste omgeving van het castellum te Gauren-Uti aan de zuidelijke oever van de Donau (CIL III 12361 = ER II, nr. 1409): *Sulpicius | Massa, ve/ter(anus) alae | Hispan(orum), n/at(ione) Tung(er), vix(it) | ann(os) LX, me/r(uit) an(nos) XXXV. | H(ic) s(itus) e(st). Coni/ux Pieris f(ecit)* = *Sulpicius Massa*, veteraan van de *Ala Hispanorum*, van geboorte een *Tunger*, heeft 60 jaar geleefd en is 35 jaar onder dienst geweest. Hier is hij gelegen. Zijn echtgenote *Pieris* heeft (dit gedenkteken) laten maken. Naar E. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, Wien 1906, 318, Fig. 130.

Indien dit juist is, zijn er twee mogelijkheden. Als Sulpicius Massa pas na 35 dienstjaren het Romeinse burgerrecht heeft gekregen en veteraan is geworden, dan zou de Ala I Hispanorum ongetwijfeld reeds in 68/69 in Moesia hebben gelegen. Maar indien deze Tunger reeds na 25 (of meer) dienstjaren onder Galba Romeins burger is geworden en vervolgens als missicius nog een aantal jaren heeft gediend, dan zou de ala in 68(–69) nog in Germania (Superior) kunnen zijn geweest; anderzijds zou ze dan uiterlijk reeds in de tweede helft van 78 met Sulpicius Massa als missicius in Moesia gearriveerd moeten zijn.

Het wordt nu tijd om terug te keren naar de grafsteen van de Bataaf Imerix in Dalmatia. Toen deze ruiter kwam te overlijden, had hij nog slechts acht dienstjaren. Zoals we gezien hebben, vermoedt Raknić dat hij omstreeks augustus van het jaar 69 gerekruteerd is op bevel van Vitellius. Imerix moet dan – op 28-jarige leeftijd – gestorven zijn in augustus 77 of iets later, in ieder geval voor augustus 78. Maar op grond van de Bulgaarse inscriptie uit Guljanci/Gauren-Uti zou de Ala I Hispanorum, zoals boven is uiteengezet, op zijn laatst in de tweede helft van 78 in Moesia gearriveerd moeten zijn... Al met al blijft er dan geen of nauwelijks ruimte over voor een verblijf van de ala in Pannonia...

De inscripties waarvan men mag aannemen dat ze in verband staan met de Ala I Hispanorum, zijn het beste met elkaar in overeenstemming te brengen en te verklaren als men aanneemt dat Imerix omstreeks het midden van de 1ste eeuw in Germania Superior in dienst is getreden bij de ala en dat deze niet lang daarna – zeer waarschijnlijk onder Claudius of wellicht nog in het begin van de regering van Nero – naar het oosten is verplaatst, en wel naar Burnum in Dalmatia. Het grafschrift uit Burnum vertoont enige vroege, naar het schijnt voor-Flavische kenmerken: 1. de ala wordt aangeduid met de ablativus en niet met de genitivus⁷⁹; 2. het nummer van de ala ontbreekt⁸⁰.

De grafsteen van Imerix is tot nu toe het enige spoor dat betrekking heeft op een verblijf van de Ala (I) Hispanorum in de provincie Dalmatia. Dit gebied was niet gelegen aan de grens van het Romeinse imperium. Een belangrijke militaire bezetting heeft het alleen gehad in de 1ste eeuw, toen er zowel legioenen als auxilia waren gestationeerd. Burnum was in die tijd niet alleen het militaire centrum van de kuststreek Liburnia, maar ook een van de belangrijkste militaire bases van Dalmatia. Er was een legioen gevestigd, en wel in de tijd van Augustus de Legio XX (Valeria Victrix), na de Panno-

---

⁷⁹ Zie ook n. 35, nr. 3 (?), 4, 5, 6, 7, 8 en 10; cf. WAGNER, *o.c.*, 44 en KRAFT, *o.c.*, 18.

⁸⁰ Zie ook n. 35, nr. 3 (?), 5, 6, 7 (?) en 12; cf. STEIN, *o.c.*, 205 en KRAFT, *o.c.*, 18.

nisch-Dalmatische opstand (6–9) tot 69 de Legio XI (Claudia) en van 70 tot ca. 86 de Legio IV Flavia⁸¹. In en bij Burnum zijn – ongetwijfeld onder het commando van de bevelhebber van het legioen – ook hulptroepen gelegerd geweest, in de eerste helft van de 1ste eeuw vermoedelijk de Cohors Montanorum en de Cohors II Cyrrhestarum⁸². Nadat in 86 de Legio IV Flavia uit Burnum was vertrokken en naar Moesia (Superior) verplaatst was, hebben er in Burnum voor zover we weten geen legioenen of auxilia meer gelegen⁸³.

Na het voorafgaande kunnen we tot de conclusie komen dat Imerix in de voor-Flavische tijd, waarschijnlijk omstreeks het midden van de 1ste eeuw in Germania Superior in dienst is getreden bij de Ala I Hispanorum. Deze ala is onder Claudius, wellicht nog in het begin van de regering van Nero naar Dalmatia overgeplaatst⁸⁴. Van de ruiters van deze oorspronkelijk „Spaanse” ala maakten toentertijd o.a. deel uit: Lingones, Vangiones, Tungri en Batavi (zoals Imerix en Amalogerus). Na acht dienstjaren kwam Imerix op 28-jarige leeftijd te Burnum te overlijden. Niet lang na zijn dood is de Ala I Hispanorum gestationeerd te Aquincum in Pannonia⁸⁵. Daar zijn gestorven: de Lingauster (Lingo) Nertus, als veteraan met 36 dienstjaren, op 60-jarige leeftijd; de Vangio Claudius Severus, als missicius, eveneens op 60-jarige leeftijd; de Tunger Tiberius Claudius, als missicius of veteranus,

---

⁸¹ E. RITTERLING in: *RE*, s.v. Legio; A. BETZ, *Untersuchungen zur Militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien*, Wien 1938; ALFÖLDY, *o.c.*, 87.

⁸² G. ALFÖLDY, *Die Auxiliartruppen der Provinz Dalmatien*, in: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 14, 1962, 259–296, vooral 268, 270 en 287; zie ook 263 s. over de Cohors III Alpinorum, waarvan in de 1ste eeuw „nur eine kleinere Abteilung” te Burnum gestationeerd zou zijn geweest.

⁸³ Wel was daar later een statio van de militaire politie onder leiding van een beneficiarius consularis; ook heeft er in het laatste kwart van de 2de en in de 3de eeuw een tijdlang een detachement (*vexillatio*) resp. van de Cohors I Belgarum en de Legio I Adiutrix (uit Brigetio, Pannonia Superior) gelegen; cf. ALFÖLDY, *o.c.* (n. 83), 266, 285 en 287 s.

⁸⁴ Men kan zich afvragen – vooral met het oog op het door ALFÖLDY, *o.c.* (n. 83), 288 gepubliceerde chronologische overzicht betreffende de Dalmatische auxilia – of de Ala I Hispanorum niet reeds in de tijd van Tiberius (of Caligula) in Dalmatia is gestationeerd. Tussen de jaren 9 en 15 en tussen ca. 45 en 80 heeft steeds één ala tot de auxilia van Dalmatia behoord. Het is daarom wel verleidelijk om de komst van de Ala I Hispanorum naar Dalmatia te plaatsen in de periode tussen 15 en 45. Anderzijds ben ik er echter niet van overtuigd dat deze ala reeds voor de regering van Claudius uit Germania Superior is vertrokken; cf. NESSELHAUF, *o.c.*, vooral 158, en *supra* p. 171.

⁸⁵ Zie over het ala-castellum in Aquincum dat aangelegd is omstreeks het jaar 19 op de plaats van de latere legioensvesting (uit de tijd van Domitianus; cf. A. Mócsy in: *RE*, suppl. IX, s.v. Pannonia, 614); WAGNER, *o.c.*, 11 s. en 15 s.; SZILÁGYI in: *Laureae Aquincenses I* (Diss. Pannonicae, ser. II, 10), 287–311, vooral 298 ss. en 311 (het is niet waarschijnlijk dat de Ala I Hispanorum – volgens het vermoeden van Szilágyi – reeds ca. 19 na Chr. in Aquincum is geweest); A. Mócsy in: *RE*, suppl. IX, s.v. Pannonia, 634 en 648.

en de Bataaf Amalogerus. Vermoedelijk nog tijdens de regering van Nero, op zijn laatst onder Vespasianus, is de Ala I Hispanorum naar Moesia gezonden. In de omgeving van het castellum te Gauren-Uti is in de Flavische tijd op 60-jarige leeftijd als veteranus met 35 dienstjaren overleden de Tunger Sulpicius Massa. Sinds de verovering van Dacia in de eerste helft van de regering van Traianus heeft de Ala I Hispanorum behoord tot de troepen van dit gebied, zeker tot in de 3de eeuw, toen haar castellum gelegen was te Slăveni (afb. 3).